

DE KANSELARIJ

van regeringszetel
tot plek voor
de toekomst

Kanselarij — Leeuwarden.

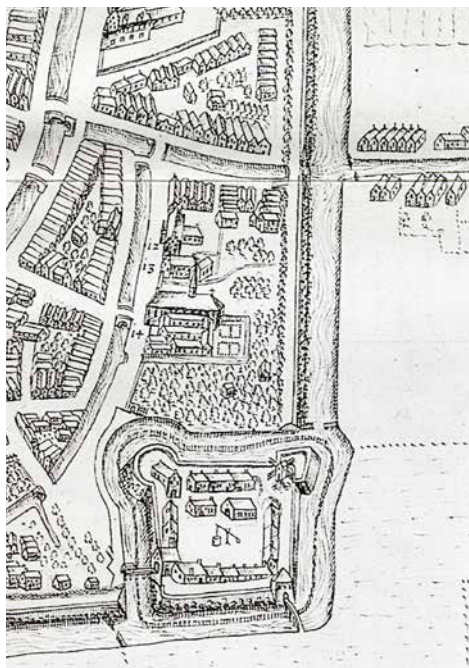
Wie een bewoner of bezoeker van Leeuwarden vraagt welk monument na de Oldehove het mooiste en het belangrijkste van de stad is, krijgt vrijwel zeker als antwoord: de Kanselarij. In architectonisch en cultuurhistorisch opzicht is dit gebouw zelfs een van de meest belangwekkende van Nederland.

REGERINGSZETEL

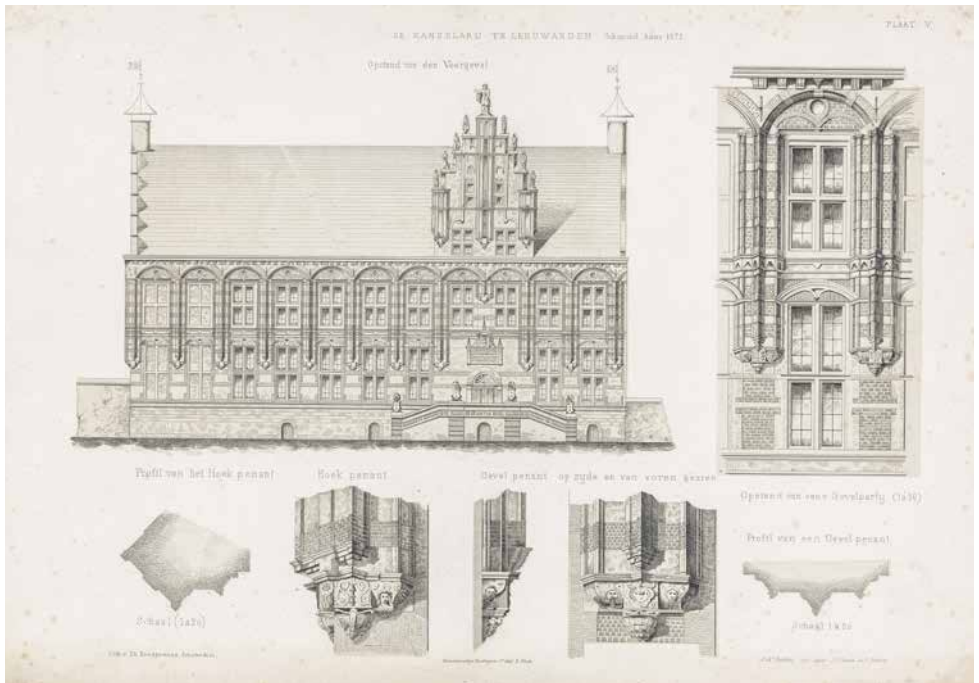
“In het jaar des Heren 1571 op 7 november, tijdens de regering van de edele Filips katholieke koning der Spanjaarden en heer van Friesland” zo begint de Latijnse tekst op de grote gedenksteen boven de ingangspoort van de Kanselarij. Die steen memoreert de datum waarop het Hof van Friesland het gebouw in gebruik nam. Met de stadhouder vormde het Hof het hoogste bestuurlijke en juridische overheidsorgaan dat het gewest namens het centrale gezag in Brussel bestuurd. Vanaf dat moment was de Kanselarij de nieuwe regeringszetel voor een college van twaalf raadsheren. Een ambtenarenapparaat van klerken, deurwaarders en boden dat onder leiding stond van een griffier stond hen ten dienste.

Het Hof van Friesland was eerder enigszins geïmproviseerd gehuisvest in het Franciscanenklooster aan de Tweebaksmarkt, maar in de jaren 1560 achtte de regering in Brussel een nieuw en meer passend onderkomen geboden. Al een tiental jaren wankelde zowel het Spaanse gezag als de katholieke kerk in de Nederlanden. In 1566, het jaar dat men met de bouw van de Kanselarij begon,

had het Leeuwarder stadsbestuur zelfs de katholieke symbolen uit de parochiekerken laten verwijderen en was de stad een centrum van de dreigende opstand tegen Spanje. Een nieuw, ontzaggend

Op de een na oudste plattegrond van Leeuwarden uit 1572 is de net in gebruik genomen Kanselarij (12) voor het eerst afgebeeld. Zuidelijk ervan staat de woning van de president van het Hof (13).

bestuurscentrum annex gerechtsgebouw moest de Friezen de macht en grootsheid van de landsheer en zijn dienaren overtuigend demonstreren.

Een imponerend bouwwerk werd het zeker, dit grootste overheidsgebouw van het gewest dat daarom wel een “versteend politiek manifest” is genoemd. Aan de Turfmarkt verrees de maar liefst elf vensters brede hoofdvlugel. Maar uit de

duidelijk als voorlopig bedoelde zuidelijke zijgevel en de excentrisch gelegen middenpartij blijkt dat het gebouw nog veel breder had moeten worden. Klein en onbeduidend moesten de Friezen zich voelen, dat was de bedoeling van Filips’ architect geweest.

Geldgebrek maakte dat de Kanselarij niet voltooid werd: de bouw viel samen met het begin van de Opstand die de koning schatten kostte. (Overigens financierde men de nieuwe regeringszetel deels uit de opbrengsten van in beslag genomen goederen van ketters.) Het gebouw werd niet alleen breed, maar het torende met twee hoge verdiepingen en een forse kap op een souterrain ook majestueus boven zijn omgeving uit. Een zogeheten Vlaamse gevel boven de entree doorbreekt de monotonie van de lange wand aan de Turfmarkt. Wellicht is dat onderdeel geïnspireerd op het toen al beroemde

stadhuis van Antwerpen dat in 1564 gereed was gekomen. Die Vlaamse gevel dient als trapvormige sokkel voor een negental beelden met een allegorisch karakter. Helemaal bovenin staat een mannenfiguur die oorspronkelijk de vader van de opdrachtgever, Karel V, verbeeldde. Hij droeg een scepter en een rijksappel, de symbolen van wereldlijke macht en keek uit over de stad van zijn zoon. Bij een restauratie werd het beeld vervangen door een dat een pauselijke tiara op het hoofd draagt. De acht overige beelden stellen vrouwenfiguren voor met attributen die naar deugden verwijzen. De rijk gelede voorgevel is gemetseld in rode baksteen, afgewisseld met natuurstenen banden.

Een marmeren poort scheidde deze publiek toegankelijke ruimte van de werk- en vergaderruimtes voor de medewerkers van het Hof. Deze poort was geschonken door de in Leeuwarden opgegroeide Viglius van Ayta (1507-1577) en droeg zijn wapen

en zinspreuk. Viglius, als topambtenaar aan het Brusselse hof de machtigste Fries ooit, zal op grond van zijn positie de bouw van de Kanselarij zeker gestimuleerd hebben. Namens het Spaanse gezag bestuurdde hij als voorzitter van de Raad van State en de Geheime Raad het huidige Nederland en België. Hij had niet alleen kritiek op Willem van Oranje, maar ook op het wrede optreden van Alva. In 2018 onthulde de voorzitter van de Europese Raad, Herman van Rompuy, een beeld van Viglius voor de Kanselarij. Het standbeeld is gemaakt door de kunstenaar Hans Jouta uit Ferwert.

De werkvertrekken waren gesitueerd in een haaks op de hoofd vleugel staande achtervleugel en op de verdiepingen van beide bouwdelen. In de hoek tussen voor- en achtervleugel kwam een trappenhuis met een grote trap met een schroefvormige spil onder een schitterende, complexe gewelfconstructie. (De breedte van deze

trap gaf aanleiding tot de urban legend dat deze door een ruiter te paard beklommen kon worden.)

De Kanselarij werd gebouwd in een al enigszins ouderwetse gotische stijl met renaissancecistische elementen in onder meer de ingangspartij. Bij de bouw was de in Leeuwarden woonachtige Bartholomeus Jans als “conincklyke Majesteits Bouwmeyster” betrokken. Het is echter onduidelijk wat zijn rol precies was.

PALEIS VAN JUSTITIE

In 1581, de Kanselarij was nog maar enkele jaren in gebruik, namen de Friese Staten na een staatsgreep de functie van hoogste gezagsdrager van de Spaanse koning over. In een machtsstrijd met andere provinciale colleges verloor het Hof van Friesland zijn politiek-bestuurlijke functies aan Gedeputeerde Staten. De belangrijkste

taken die restten, lagen op het gebied van de civiele en criminele rechtspraak, het adviseren van de Staten over wetgevingszaken en het examineren en beëdiging van notarissen en afgestudeerde juristen. Een vernieuwing van het bordes in de zeventiende eeuw demonstreerde de gewijzigde machtsverhoudingen: op de borstwering kwamen leeuwen met de wapenschilden van de vier kwartieren die elk drie raadsheeren in het Hof benoemden: Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden. De openbare rechtszittingen van het Hof vonden rechts van de ingang plaats.

Een bordes gaf toegang tot een zaal die de hele hoofd vleugel omvatte. Aan de ene zijde bevond zich een gestoelte voor de raadsheren, tegenover hen was plaats voor advocaten, aan een tafel daartussen werkte het griffiepersoneel. Achter een hekwerk, de balie, konden belangstellenden het gebeuren volgen.

De Kanselarij rond het midden van de 18e eeuw

VYF BOECKEN
der Gewylder saecken
VOOR
DEN HOVE VAN VRIESLAND.
Door den Hoogh geleerden
IOAN VAN DEN SANDE.

*Ab ipso Authore multis in locis locupletati
aucti et Correcti*

TOT LEEUWAERDEN,
By Eyvo Takus Wielsma, A. 1670.

De rechtszaal rond het midden van de 17e eeuw

De Kanselarij lag in de periferie van de stad en was vanuit het centrum alleen via omwegen te bereiken. De stad kocht daarom een aantal huizen er tegenover, brak deze af en rooide er een nieuwe straat zodat het gebouw met de Vismarkt verbonden werd. In deze naar Filips II vernoemde Koningsstraat vestigden zich in ondiepe winkeltjes boekhandelaren en juristen die verzoekschriften en dergelijke konden opstellen.

De Duitse geleerde Von Uffenbach die in april 1710 een bezoek aan Leeuwarden bracht, noemde de Kanselarij “*een tamelijk groot en schoon gebouw*”. Uit zijn zuinige mond mag dat als een compliment gelden.

De nieuwe status van Friesland als autonoom gewest had ook grote gevolgen voor de inrichting van de grachtenreeks Turfmarkt, Tweebaksmarkt en Druifstreek. Het Franciscanen klooster naast de

Kanselarij werd herbestemd tot Landshuis, vergaderruimte van de Friese Staten. Op het vroegere kloosterterrein kwam een gebouw voor het slaan van munten en de militaire gevangenis. Aan de andere kant van de gracht vond het dagelijks bestuur van het gewest, Gedeputeerde Staten, onderdak in het voormalige bisschoppelijk paleis. Het iets verder gelegen Blokhuis deed dienst als gevangenis en tuchthuis voor door het Hof veroordeelde misdadigers. Op het voorplein werden executies voltrokken en lijfstraffen uitgevoerd.

Soms voegde het Hof aan het vonnis een symbolisch element toe als afschrikwekkend voorbeeld. Zo moest de veroordeelde Karst Luitjes niet alleen een boete betalen, maar ook een afbeelding van de vuist waarmee hij zijn misdaad had begaan laten maken. De vuist werd met een verklarend onderschrift in de rechtszaal aangebracht:

HOSPITAAL, KAZERNE, HUIS VAN BEWARING, BIBLIOTHEEK EN MUSEUM

Deze fuist is in den jaere 1574, den zeven en twintigsten October, ter ordonnantie van den Hove, gesteld tot memorie dat Carste Luitjes van Oosterwolde, Rommert Friesema, grietman over Stellingwerf Oosteinde, in zekere executie na smaaddige woorden ook feitelijk wedergestaan, gewond en ter aarde geslagen heeft.

(Dit object bevindt zich tegenwoordig in het Gevangenismuseum Veenhuizen.)

Twee en een halve eeuw fungeerde de Kanselarij als paleis van justitie. Maar in 1811 toen Napoleon de Nederlandse gewesten had ingelijfd bij het Franse keizerrijk werd het Hof van Friesland opgeheven. Het gebouw vervulde vervolgens langere of kortere tijd een reeks verschillende functies waarvoor het steeds werd uitgebreid en aangepast. Nadat het onder meer dienst had gedaan als militair hospitaal en kazerne, werd het ingericht tot huis van bewaring. Van 1824 tot 1891 was het als zodanig in gebruik. Uit die tijd stamt de Leeuwarder uitdrukking “Hy het yn 'e kanselderij sitten” voor iemand die hechtenis ondergaan heeft.

Aan het eind van de negentiende eeuw restaureerde rijksbouwmeester Jacobus Van Lokhorst de Kanselarij. Maar hij herstelde niet alleen onderdelen die aan vervanging

Kanselarij en Landschapshuis, 1848

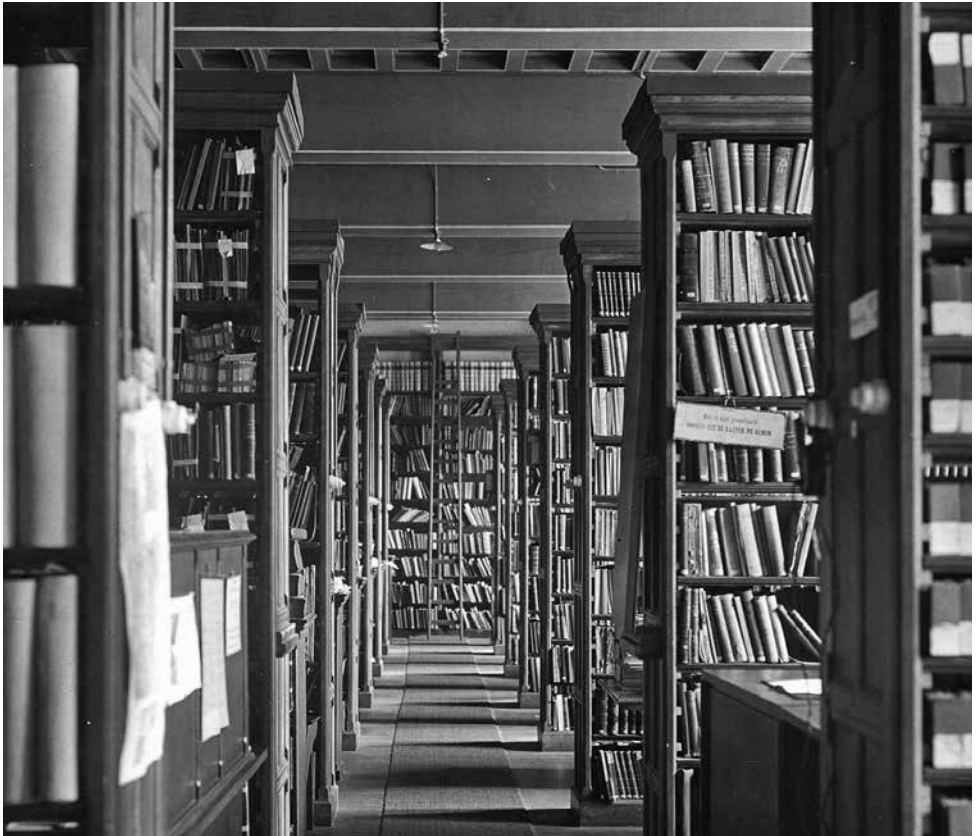

↑ Een cipier op de spiltrap, 1865

↓ Kanselarij als Provinciale Bibliotheek, 1938

toe waren zoals vele moerbalken en kinderbinten. In overeenstemming met toenmalige opvattingen over restauraties gaf hij ook latere uitbreidingen een zestiende-eeuws uiterlijk en voegde hij elementen toe waarvan hij veronderstelde dat de oorspronkelijke bouwmeester die gepland zou kunnen hebben. Zo completeerde hij het gebouw met een arkeltorentje op de noordwesthoek, met een balustrade voor de dakvoet en met een reeks kapellen. Waarschijnlijk verwijderde hij ook het Aytta-poortje. Na deze restauratie huisvestte de Kanselarij de Bumabibliotheek (tot 1934), de Provinciale Bibliotheek (tot 1968) en het Rijksarchief (tot 1976). Daarna vond het Verzetsmuseum enige tijd onderdak in een

Grote zaal in gebruik bij het Fries Museum, 1980

deel van het gebouw en werd de rest als opslagruimte gebruikt. In de kelder van het vrijwel leegstaande gebouw baatte een Leeuwarder horecaondernemer rond 1990 café Bach uit. Dat etablissement verwierf een zekere faam, door de bijzondere ambiance en de kleinschalige concerten die er plaatsvonden.

Inmiddels werden er plannen ontwikkeld voor een eigendomsoverdracht van de Kanselarij en voor een herbesteding. Eind 1992 verwierf Stichting De Kanselarij het gebouw. Deze organisatie had een plan uitgewerkt om het te integreren in het Fries Museum dat in het Eysingahuis er tegenover gevestigd was. Daartoe ontwierp architect Gunnar Daan een ondergrondse tentoonstellingszaal die tegelijkertijd als tunnel de museale ruimtes aan weerszijden van de Turfmarkt verbond. Aan beide zijden van de straat vormen vrijwel identieke kubussen een visuele verbinding. De gevelarchitectuur van deze gebouwen contrasteert met de

omgeving en maakt duidelijk dat het om een twintigste-eeuwse toevoeging gaat. De nieuwe ingang kwam aan de Kanselarijzijde. Het kunstenaarsduo Tilly Buij en Gerard Groenewoud ontwierp een serie beelden

De kleine kelder

die deze gebouwen bekronen. Een bok met zijn voorpoten op een gouden ei aan de ene kant van de Turfmarkt en zeven raven aan de andere werden aanleiding voor een verhalenwedstrijd.

In de voormalige rechtszaal werd onder het beschilderde plafond van zware moerbalken en kinderbintjes een enorm ellipsvormig element gehangen. Hierin kon verlichting en delen van de klimaatbeheersing worden ondergebracht. Deze ruimte ging dienstdoen als schilderijenzaal. De tweebeukige kelder met een sterribgewelf ondersteund door vijf kolommen herbergde de zilvercollectie. De vitrines werden verlicht met glasvezel. Onder de grotendeels originele eiken kapconstructie vond het Verzetsmuseum opnieuw onderdak in de Kancelarij. De museale bestemming van de Kancelarij duurde minder dan twintig jaar. In de

Winnaars van de eerste Enterprijs in de grote zaal, 2016

loop van 2012 verdween de collectie naar het nieuwe gebouw van het Fries Museum aan het Wilhelminaplein.

PLEK VOOR DE TOEKOMST

Na deze lange en bewogen geschiedenis heeft de Kancelarij stap voor stap een nieuwe functie gekregen die past bij een nieuw hoofdstuk van de Friese geschiedenis. Sinds 2015 biedt het gebouw plek aan diverse organisaties en initiatieven die verbonden zijn aan de toekomstopgaves van onze noordelijke regio. Een plek waar ondernemers, overheid, onderwijs en burgers elkaar treffen bij werkateliers, concerten, tentoonstellingen, publieke debatten en lezingen. Globale doelen worden hier lokaal vertaald. Een plek dus waar we toekomst bouwen op fundamenten uit het diepe verleden. Hoe inspirerend is dat?

Uitgave:

Stichting de Nieuwe Kancelarij
i.s.m. HCL
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058 - 2011980
receptie@dekanselarij.nl
www.dekanselarij.nl

Tekst: Henk Oly

Illustraties: HCL, Fries Museum,
Jacob van Essen/Het Hoge Noorden,
Niels Westra/Leeuwarder Courant
Redactie: HCL, met dank aan Marga ten
Hoeve en Klaas Sietse Spoelstra
Vormgeving: Richard Bos
Druk: Dekker Creatieve Media & Druk

DE KANSELARIJ

HISTORISCH CENTRUM
LEEUWARDEN